

Бобошко Олександр Олександрович,
аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Глиняна К.М.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПИТАНЬ ЗМІНИ АБО РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРІВ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

В умовах ринкової економіки правове регулювання договорів має особливу важливість, оскільки основою цивільного обороту є саме цивільно-правові договори. Позитивом ЦК України є наявність положень про договірну свободу, а також загальних положень про послуги. Динамічний розвиток соціальних зв'язків у контексті економічних реформ зумовлює роль цивільно-правового договору, як дієвого регулятора суспільних відносин. З метою більш повного розуміння поняття зміни або розірвання договору у зв'язку з істотними змінами обставин, поняття договору, цивільно-правового договору, договору про надання послуг тощо, в сучасний період доцільно розглянути еволюцію законодавства та правового регулювання досліджуваних питань. Для цього, перш за все, доцільно дослідити категорії «договору» та «послуг» за часів римського приватного права та рецепції цих понять у правових системах Європи.

Так, у римському праві існувало поняття випадку «*casus*», при виникненні якого боржник ніс відповідальність лише, якщо випадок настав внаслідок його вини «*culpa*» чи прострочення « *mora*». Сам випадок розподілявся на непереборну силу «*vis maior*» і звичайний випадок. Останній був обставиною, що ускладнювало виконання договору, але було переборне, наприклад, різноманітні явища природи (мороз, буревій, спека, злива, повінь, хуртовина тощо), або псування індивідуально визначеного предмета договору (мишами, щурами, сараною тощо) . Слід зазначити, що навіть при виникненні одного з вказаних випадків, звичайного або непереборної сили, сторони не звільнялись від виконання договору. Однак, також необхідно зазначити, що від відповідальності за договірні труднощі боржник звільнявся лише у випадках, якщо: предметом зобов'язання була індивідуально визначена річ; випадок стався не з вини боржника.

Саме зобов'язання при наявності звичайного випадку продовжувало існувати, спираючись на принцип непорушності договору. Однак принцип справедливості також впливав на договір, що підтверджувалося наступним положенням: «якщо користування річчю внаслідок випадку значно зменшилася, то пропорційно зменшується наймана плата». Таким чином, вже у той час підтримувалася тенденція зміни договору у зв'язку з обставинами,

Однак чітко подібні положення зафіксовані не були і, природно, це не додавало стабільності і визначеності у вирішенні проблем.

У зв'язку з цим паралельно «*clausula rebus sic stantibus*» в римському праві, ще за часів Марка Туллія Цицерона, почала розвиватися доктрина згідно з якою, сторони при укладенні договору виходили з певних обставин (умов), незмінність яких передбачалась. Зміна таких обставин, тягло за собою втрату умови угоди, в результаті чого вона ставала недійсною. Ідеї М.Т. Цицерона по цьому питанню в подальшому були доопрацьовані Луцієм Аннеєм Сенекою, який вказував, що для примусу сторони договору до виконання взятих на себе договірних зобов'язань всі умови, які існували при укладенні договору, повинні залишатися незмінними до моменту припинення договірних зобов'язань.

Цікаво, що римські юристи розглядали зміну обставин не як підстава розірвання договору, а як підстава визнання його недійсним, хоча в момент укладення договору порушень угоди не спостерігалось. Умови, при яких укладалась угода, реально існували.

Проте вже до кінця XII століття нашої ери доктрина *clausula rebus sic stantibus* відійшла на другий план в питаннях вивчення динаміки договірних правовідносин в умовах зміни обставин, поступившись місце домінуючій доктрини «*pacta sunt servanda*», яка до цього часу придбала аксіоматичний характер. Аж до середини XVII століття абсолютна більшість дослідників схилилися до ідеї про так званих непрямих обставин, нівелюючи роль об'єктивних факторів, що впливають на динаміку договірних правовідносин. Так, у разі істотної зміни обставин сторони не могли вимагати ні розірвання договору, ні його зміни. Середньовічні автори вважали, що сторони договору «*ex ante*» мали на увазі можливу зміну зовнішніх обставин в майбутньому. Більше того, вважалось, що воля сторін і початкові очікування учасників договірних правовідносин могли піддаватися трансформації під впливом зовнішніх обставин.

Таким чином, дослідники вважали, що проблеми немає зовсім, так як воля сторін у кожен момент часу виконання договірних зобов'язань відповідає зовнішнім обставинам.

В подальшому Голландськими правниками була розроблена теорія доктрини *clausula rebus sic stantibus*, заснована на теорії договору як вільно висловленої обіцянки і надання обіцяного однією стороною договору іншій стороні договору. Межі обов'язковості обіцянки обмежувались випадками, коли виниклі зовнішні обставини вступали у протиріччя з волею сторін договору. Отже, вчені визнавали роль та вплив об'єктивних факторів на виконання умов договору, а також визнавали можливість розірвання

договору у зв'язку з істотними змінами обставин та зміни договору для приведення у відповідність з новими об'єктивними обставинами. Разом з цим були розроблені критерії обмеження зловживань правом зміни або розірвання договорів, які слугували основою для розвитку і застосування доктрини зміни або розірвання договорів у зв'язку з істотними змінами обставин. Ці критерії використовуються практично у всіх країнах Європи, зокрема у країнах ЄС. Так, у відповідності до критеріїв обмеження зловживань правом зміни або розірвання договорів у зв'язку з істотними змінами обставин, сторони договору мають право вимагати зміну або розірвання договору якщо:

а) сторона договору не вступила б у договірні відносини, якби виниклі істотні зміни обставин були б їй відомі на час укладення договору;

б) сторона договору, яка вимагає зміни або розірвання договору, не є відповідальною за виникнення істотних змін обставин;

в) сторони договору не могли ні запобігти, ні передбачити виникнення істотних змін обставин.

Ці критерії лягли в основу кодифікованих нормативно-правових актів Євросоюзу, які висвітлили багатоваріантну модель засобів правового захисту сторін договору в разі істотних змін обставин: можливість сторонами договору вимагати визнання договору недійсним у зв'язку з істотними змінами обставин, які унеможливають виконання, сторонами договору, умов договору, виконання яких призведе до небажаних та невігідних для сторін договору результатів; а також вимагати розірвання або зміни договору у зв'язку з істотними змінами обставин.